

SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ARKEOLOJİ-PREHİSTORYA-ÖNASYA
EPİGRAFI-ANTROPOLOJİ-MÜZİK-TİYATRO
TEOLOJİ- FOLKLOR

Dört Ayda Bir Çıkar

CİLT 1 SAYI:3 Eylül 1988

Sahibi: Enis KARAKAYA

Genel Yayın Yönetmeni ve Yazı İşleri Müdürü:
Özkan ERTUĞRUL

Teknik Müdür: Tolunay TİMUÇİN

Genel Koordinatör: Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU

Genel Sekreter: Halenur KATIPOĞLU

Teknik Sekreterler: Yavuz TIRYAKI - Sadettin ZAYİM
Sanat Yönetmeni: Ziya Nur SEZEN

Halkla İlişkiler Koordinatörü: Gülgün KALKINOĞLU

Yayın Sekreterleri: Gülçin EROL - Gülay BURGAZ
Haber Servisi Sorumluları: Hülya KOÇ - Arzu İYİANLAR
Arzu YILMAZ - Rabia EMEKLİGİL

Mali Müşavir: Selim Sabit SALMAN

Yönetim Kurulu: Özkan ERTUĞRUL - Enis KARAKAYA
Selda KALFAZADE - Şebnem AKALIN
Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU

DANIŞMANLAR: Prof. Dr. Semavi EYİCE
Doç. Dr. Ara ALTUN Doç. Dr. Selçuk MÜLAYİM
Doç. Dr. Ebru PARMAN - Yard. Doç. Dr. Zeki SÖNMEZ
Dr. Hüsamettin AKSU - Dr. Engin BEKSAÇ
Sargon ERDEM - Erol ÖZKAN

Dizgi: Fon Ajans

Dergimizin 3 cü sayısının dizgisi konusunda yardımlarını esirgemeyen
REMZİ ARBAŞ'a teşekkürlerimizi borç biliriz.

Film: Cem Has Grafik 511 85 85

İç Baskı: Örünç Matbaası 528 42 68

Kapak Baskı: Dantel Ofset 522 65 41

Kapak baskısında SEÇİN GÜR'e yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

REKLAMLAR:

Arka dış sayfa: ..... 600.000.- TL.
Arka iç sayfa: ..... 350.000.- TL.
İç tam sayfa: ..... 250.000.- TL.
İç yarım sayfa: ..... 150.000.- TL.

• **Yıllık Abone:** 15.000 TL.dir. Banka hesap numarasına çıkarılan paranın makbuz veya dekontunun fotokopisi ya da aslı gönderildiği an, dergi Adresinize postalanacaktır. (İstanbul Bayezit Vakıflar Bankası 21-10248-8 nolu hesap)

İRTİBAT ADRESİ: Tolunay Timuçin 527 29 58
Mollafenari Sok. Birol İş Hanı Kat: 3 Cağaloğlu/İstanbul

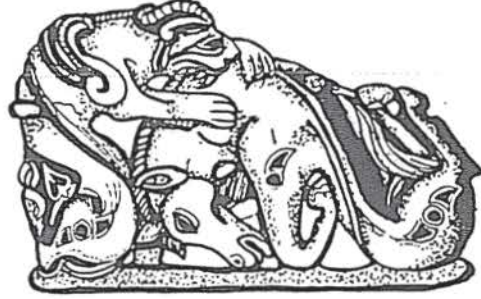
Hizmetlerinden dolayı Mustafa Sellimoğlu'na teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER

- İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı
BÜYÜK SARAY (Prof. Dr. Semavi EYİCE) 3-36
  - Çinili Cami ve Külliyesi (Gülçin EROL) 37-43
  - *Mimari olarak kazanılan, Eski eser olarak kaybedilen değer Malabadi Köprüsü*
(Ahmet SİPAHIOĞLU) 44
  - Türk Sanatının erken devri
(Doç. Dr. Selçuk MÜLAYİM) 45-48
  - Yalova'dan İzlenimler (Şebnem AKALIN) 49-50
  - Bizans'ta Düğün Törenleri (Gülgün KALKINOĞLU) 51-56
  - Değişimlerin Tanıkları (Dr. A. Engin BEKSAÇ) 57-64
  - Akçaabat (Özkan ERTUĞRUL) 65-72
  - *Kültür ve Sanat Faaliyetlerinden 7. Ataköy Folklor Festivali* (Ziya Nur SEZEN) 72
  - İznik El Sanatı Oyalar, İğne Oyası
(Emin ALTINÖLÇEK) 73-74
  - *Tarihin bir taraftan yaşatıldığı, bir taraftan katledildiği şehir; İznik* (Özkan ERTUĞRUL) 75-76
  - *VI. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*
(Ayten ÖNAYAKOĞLU) 76
  - Eski Cam Eserlerin Bozulma Nedenleri ve Onarımı
(Hüseyin AKILLI) 77-83
  - *I. Uluslararası Anadolu Cam Sanatı Sempozyumu-Anadolu Cam Sanatı Sergisi*
(Üzelifat ÖZGÜMÜŞ) 84
  - Ancar'daki Emevi Sarayları (M. Baha TANMAN) 85-91
  - *Can çekişen bir yapı; Ahmet Ratip Paşa Konağı*
(Nur NİRVEN) 92
  - Göreme Vadisi (Y. Doç. Dr. Mehmet İ. TUNAY) 93-102
  - Alemin Tarihçesi ve Monçuk, Hilâl, Boynuz
Alemlerin Menşeleri Üzerine (Sargon ERDEM) 103-117
  - *Geçmişe Saygı. Gelecek Nesillere hiçbir kültür değeri kalmayacak mı?* (Tolunay TİMUÇİN) 118
- Dergide yayınlanan Makalelerin sorumlulukları yazarına aittir. Kaynak gösterilmek kaydı ve izin alınarak yararlanılabilir.

TÜRK SANATININ ERKEN DEVRİ

Doç.Dr. Selçuk MÜLAYİM*

Ulusların sanatlarını siyasi tarihin kronolojisine uygun bir sırayla incelemek, sanat tarihçileri arasında yaygınca benimsenen bir yöntemdir. Bu tutum, kültür, düşünce ve sanatı, birbirini izleyen üsluplar ve gelişme basamakları içinde gören, pekçok örnek üzerinde denendiği için de sağlamlık kazanan bir alışkanlıktır. Gerçi sanatların, bölgesel üsluplar, ekoller veya malzeme türlerine göre herbir boyutta ayrı ayrı ele alınması da gerekmektedir. Fakat, sanatın tarihini incelemekte olan bir bilim, üsluplardaki değişme, gelişme ve dönüşüm noktalarını gözleyebilmek için öncelikle tarihi katmanları düzenli bir sırayla incelemek durumundadır. Buna göre herhangi bir toplumun sanatını; erken-arkaik, proto devir-ön tarih, klasik ve geç dönemler şeklinde sıraya sokup incelemek en akılcı yaklaşım tarzı olarak gözükmektedir. Elbette ara devreleri de kendi içinde, erken-klasik-geç şeklinde ifade edilen karakterler halinde görüp incelemek mümkündür ve gereklidir.

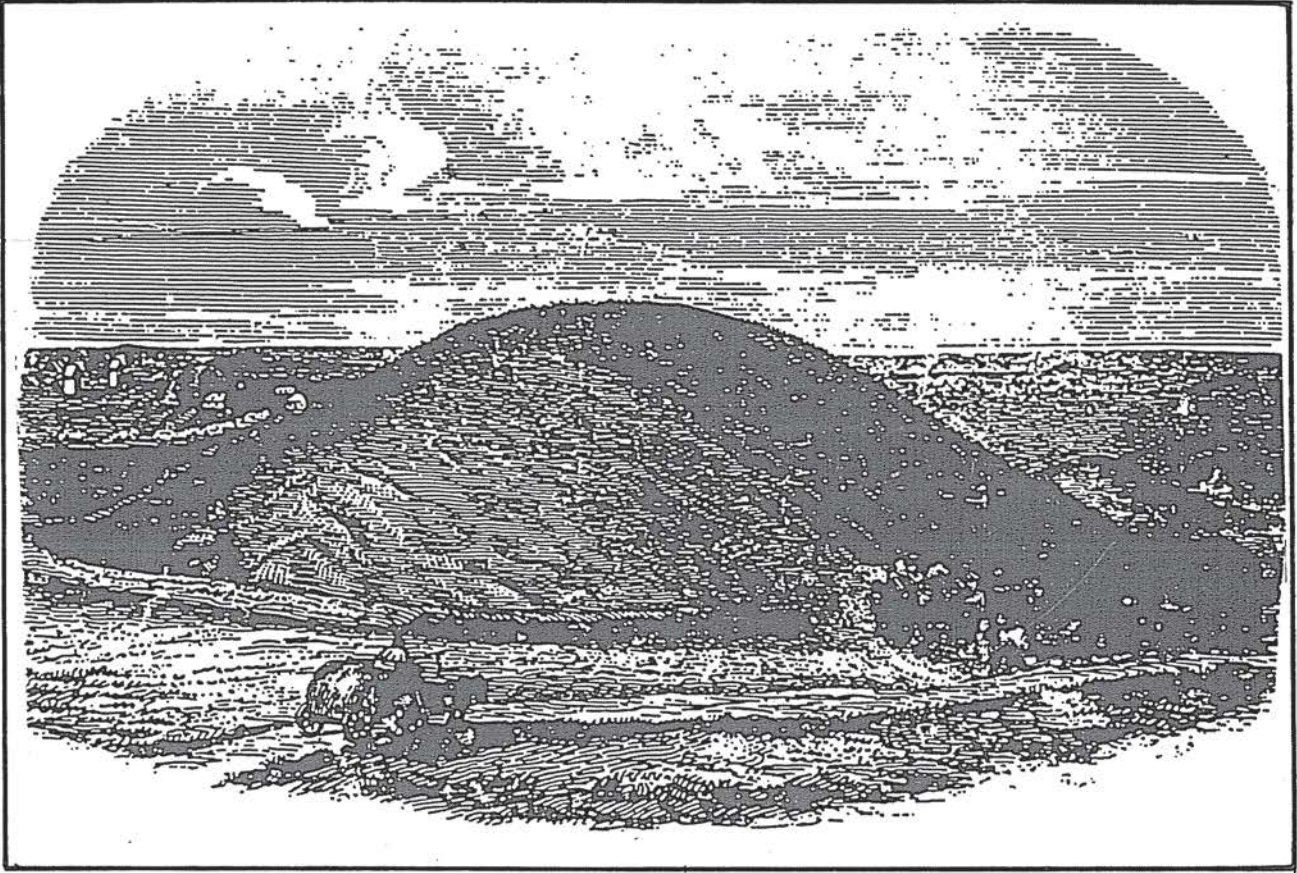
Türk sanatının bütünlüğü ve sürekliliğinden bahseden araştırmacılar, bu sanatın ne zaman tarih sahnesine çıktığına dair bazı görüşleri derleyerek Hunlar ve Göktürkler başta olmak üzere, irili ufaklı bazı devlet, kavim ve kültürlerin sanatlarını özetleyerek söze başlamaktadırlar. Ancak dikkatle gözlemlendiğinde, bu devrelerin ne zaman başlayıp ne zaman son bulunduğu konusunda bir fikir birliğine varılamadığı erken devir kavramının sürekli olarak daralıp genişlediği anlaşılmaktadır. Bazı yayınlarda bu devre öylesine kısa tutulur ki, dağınık ve tutarsız bir biçimde ele alınan konulara, bir ayıbı örtmek veya sıkıcı bir görevi yerine getirmek üzere şöyle bir değinildiği izlenimi ortaya çıkar. Bu kararsızlık ve tartışmalardan yola çıkarak, Türk sanatı tarihi için hangi devrelerin "erken" devir olarak kabul edilmesi gerektiği hususunu önemle ve tekrar değerlendirmek gerekiyor.

Türk sanatı kavramı tartışılırken, bunun belirli bir insan topluluğuna bağlı olduğu; bu anlamda coğrafi bölge, ham madde ve öteki faktörlerin bu esasa bağlı olarak incelenmesi gerektiği açıktır. Bu sanatın çeşitli devreleri, özellikle ilk veya başlangıç devreleri üzerinde yapılan araştırmalar; İslâm öncesi Türk sanatı, Orta Asya Türk Sanatı, Kuzey Türklerinin sanatı veya eski Türk sanatı gibi hem coğrafi, hem etnik, hem de kronolojik terimlerle ifade edilmektedir. Böylesine değişken kavramların kullanılmakta oluşu, bu devrelerin kimliği ve niteliği hususunda bazı terminolojik tereddütlere de yolaçmaktadır. Söz konusu erken devrelerin işgal ettiği kronolojik dilim, tarih biliminin öteden beri kabul ettiği çağlar sisteminin kategori ve sınırlarına uymadığı için, bu devreyi adlandırmak üzere "İslâm öncesi" başlığını kullanmak yeterli görülmektedir ki, en önemli çelişki de buradan doğmaktadır.

Bilindiği üzere, Türklerin İslâmlığı geniş çapta kabulü 10.yüzyıl dolaylarında (1), yani Ortaçağ'ın içindedir. İslâmiyetin Türkler tarafından benimsenmesi, Milât olayı, Fransız İhtilâli veya İslâm Peygamberi'nin Mekke'den Medine'ye Göçü gibi, kesin bir tarih taşımamakta, yüzyıldan daha uzun süren ağır bir oluşum tablosu sergilemektedir. Bütün sosyal değişmeler gibi bu evrim de, yüzbinlerce insanın katıldığı, bir kısmının hemen, bir kısmının da gecikerek kabullendiği kültürel bir dönüşüm fenomenidir. Bunun da ötesinde, farklı boy ve aşiretlerin bu yeni dine girişleri değişik zamanlarda olduğundan ve hatta Doğu Avrupa'ya inen bazı gruplarla, Sibiryâ ve Moğolistan'da yerleşik bir kısım toplulukların hiçbir zaman Müslümanlıkla tanışmadıkları düşünülecek olursa, bazen uzun süren, bazen de hiç gerçekleşmeyen bir din değiştirme olayının, sanat tarihi sözlüğünde İslâm-öncesi veya İslâm-sonrası gibi deyimlerle açıkça ifade edilemeyeceği ortadadır. Bu hususları gözönüne aldığımızda, Türk sanatının en eski dönemlerini kapsayan devreye sadece "erken devir" adını vermek ve bu devrenin sınırlarını belirlemeye çalışmak en doğru yaklaşım olacaktır.

Arkeolojik buluntulara dayanan bugünkü araştırmalar, Türk sanatının başlangıçlarını rahatlıkla milattan önceki yüzyıllara kadar indirmektedir (2). Buluntular ve belgelere rağmen, bu alanda bazı karışıklıkların ve hatta karanlık noktaların bulunduğunu kabul etmeliyiz. Her şeye rağmen, Anadolu Türk sanatıyla, onun Asya'daki kökleri arasındaki bağlantıların giderek daha da belirginlik kazandığı, Türk sanatının sürekliliğinin daha net çizgilerle ortaya çıktığı görülmektedir. Bu devreye ait arkeolojik buluntu merkezleri ve bunların toplandığı müzelerin, şu anda bulunduğumuz yerden çok uzaklarda oluşu malzemeyi tespit etmemizi zorlaştırmakta, bunlar hakkındaki yayınların elimize geçmeyişi bilgileri derlemeyi imkânsız hâle getirmektedir. Ancak sanat tarihi, en problematik sorunlardan biri olan Türk sanatının erken devresine de eğilmek, bunun genel Türk sanatı içindeki yerini belirlemek durumundadır.

Yukarıda mahiyetine değinmeye çalıştığımız konu, birkaç bakımdan özel bir önem taşıyor. Öncelikle, dünya sanatı kronolojisi içinde Türk sanatının tuttuğuy, erken devir örneklerinin sağlamca ortaya konabilmesiyle belirginlik kazanacaktır. İkinci husus, Anadolu'da yeni bir gelişme yolu tutan bu sanatın ön tarihindeki başlangıç noktalarını veren devrenin kimliğini belirleyebilme problemidir. Bunun belirlenmesiyle, 11.yüzyıldan sonra İran-Anadolu çevrelerinde taze içerikler kazanan Türk sanatının hangi unsurlarını kaybettiği, hangilerini beraberinde yaşattığı veya yeniden kazandığı konusunda daha açık bir fikir elde edebileceğiz.

Klasik sanat tarihi ve arkeolojinin yakın zamanlara kadar ilgilenmekte olduğu konular, geleneksel yerleşik toplumların mimarlık eserleri ve şehir uygarlığının sanat ürünlerine bağlı kalmıştır. Avrupa bilim ve kültür çevrelerinin, yukarıda sözünü ettiğimiz toplumların sanatları yanında, yeryüzünde başka sanatların da olduğunu farketmeleri bir bakıma sömürgecilik ve emperyalizmle canlanmış denebilir. Uzak ve az tanınan ülkelerin sanat ve kültürleri karşısında uzun süre kararlı bir tavır alınamamış; bu arada erken devir Türk sanatının farklı bir toplumsal organizasyondan kaynaklanan orijinal bir malzeme birikimine sahip olduğu, bu yüzden de taze bir zihniyet ve ilgiyle araştırılması gerektiği çok geç tarihlerde anlaşılmıştır. Asiyatik kökenli sanatların, Ege-Akdeniz çevresinde rastlanan ve buralardaki insan toplumları için anlamlı mesajlar taşıyan bir sanat olmadığı Antik çağ tarihçileri tarafından sezilmiştir. Hun devrinin kurgan buluntuları ve Göktürk yazıtlarının bilim dünyası tarafından tanınabilmesi için ise, ikibin yıldan fazla bir zamanın geçmesi gerekmiştir.

Türk tarihi ve kültürünün Asya'daki durumu hakkında bilgi veren Avrupalı seyyahların notları genellikle Ortaçağ günlerini anlatmaktadır. Bu bilgiler, 13.yüzyıldan 15.yüzyıla kadarki devre içinde, Anadolu'yla Çin arasındaki bölgelere giden misyoner ve elçilerin notlarından derlenmiş olmakla birlikte, daha eski devirlere ait inanç sistemi, günlük hayat ve kültür hakkındaki ipuçları elde edilebiliyor. Bunlardan Rubruquis'un 1253-1255 yıllarındaki Asya seyahati, Carpini'nin 1245'de aynı bölgelere gidişi ve Clavijo'nun 1403-1404'teki seyahatinde edindiği gözlemler başlıcalarıdır.

Türk tarihi ve kültürünün erken devirlerde Asya ile olan bağlantılarını asıl farkedendenler 18.yüzyılın Fransız sinologla-

rıdır. Oryantalist Joseph De Guignes (1721-1800), *Bibliothèque Orientale* adlı eserinin altıncı cildinde, "Türk" maddesini böylesine bir meslekî anlayış içinde ele alır. Onun Uzak Doğu ile yakından ilgilenerek yazdığı *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres Tartares occidentaux, etc.* (Paris. 1756-58) adlı beş ciltlik eseri, genel Asya tarihi görünümünde olmakla beraber, erken devir Türk kültürünün temel doğrularını da ortaya koymaktadır. Daha sonraları, bu ve benzeri etütlerin sonuçlarını toplayan René Grousset (1885-1952)'nin *L'Empire des Steppes* (Paris.1939) adlı kitabı ile konu daha sağlam bir perspektif kazanır. Eserin ekindeki küçük ve çizimlerle zenginleştirilmiş sanat bölümü, bozkırlardaki sanat eserleri ile Ön Asya sanatının konuları bakımından yakın bir ilgi içinde olduğunu göstermek için düzenlenmiştir. Ancak kronolojik ve etnik kargaşa devam etmektedir.

Uçsuz bucaksız bozkırların düz ve ürkütücü manzarası içinde, yeryüzünün en canlı sanatlarından birinin çok eski zamanlarda nasıl filizlendiği sorusunu ilk kez Strzygowski enerjik ve cüretli bir biçimde cevaplandırır. Joseph Strzygowski (1862-1941), Türk sanatının kaynaklarından bahsederken, bu sanatın genel sanat tarihî içindeki yerinin çok büyük olduğunu vurgular. Avrupa sanatının kaynaklarını araştırmak-tayken çok farklı ipuçları elde eder, Yunan sanatının kökeninde doğulu ve hatta Asyalı kavimlerin bulunması gerektiği tezini işlemeye başlar. Böylece Hümanizmi temelden sarsarak yola çıkan yazar, tam anlamıyla "Kuzeyci" olur. **Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi** başlıklı uzun incelemesi ile (3), Türk sanatının en erken devrelerini neredeyse Buzul Çağı'na kadar indiren yazısının (4) yankıları çok büyük olmuştur. Türkoloji araştırmalarını bütün halinde en geniş anlamda destekleyen bu araştırmacı, kendisinden sonrakilerin bu hu-

sustaki endişelerini ortadan kaldırmış ve onları cesaretlendirmişdir. Gerçi, De Guignes, Hammer ve Cahun gibi bazı tarihçilerin genel kapsamlı kitaplarında, Hun ve Göktürk çağlarının kronolojik bakımından eskiliği az çok belirlenmiş oluyordu, ama tarihi boyuttaki bu eskiliğin sanat tarihine aktarılışı Strzyowski'nin eseridir.

Genellikle Fransız oryantalistleriyle Viyana ve Alman ekolünün bilgi ürünlerini derleyen ve Türk sanatı araştırmalarının en büyük ismi sayılan Celal Esad Arseven (1875-1971)'in *L'Art Turc* (1909) adlı kitabı ilk yayınlandığında pek çok bakımdan büyük şaşkınlık yarattı. Bundan 50-60 yıl sonra, Türk sanatının ikibin yıl öncesine kadar indiğini ileri sürenler de benzer tepkilerle karşılaştılar.

Bütünlüğü olan bir sanatın, genel sanat tarihi çerçevesi içinde yerine oturtulmadan incelenmesine imkan olmadığı bugün herkesçe kabul ediliyor. Üzerinde yaşadığı ülkelere göre yeni kimlikler kazanan, bu arada kendi karakterini belli ölçülerde koruyan Türk sanatının erken devir problemleri bilinemedikçe daha sonraki gelişme basamaklarını incelemenin güçlüğü bugün daha iyi anlıyoruz. İslâm kültürü daireesinde ve Anadolu'da bin yıllık bir devreyi yaşayan bu sanatın ulaştığı sentezin kaynaklarını ortaya koyabilmek için daha önceki gelişme çizgisini araştırmamızın başlıca sebeplerinden biri de budur.

Tıpkı Türklerin aslı ve kökeni sorununda olduğu gibi, Türk sanatının ortaya çıktığı dönem de sanat tarihi dünyasının güneş sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Erken döneme ait sorunların bir kısmı aydınlanmış, bir kısmı ise hâlâ tartışılmaktadır. Çok geniş bir alana yayılmış olan malzemeyi inceleyen ve ilgili kaynakların eleştirisini yapan araştırmacıların vardıkları kronolojik sonuçlar bir yandan bazı kesin çizgiler ortaya koyarken, öte yandan problemin yorum tarzları güncel modalara bağlı sanat tarihi mantığını da henüz pek aşamamıştır. Basit ve yavan tarih felsefeleri veya politikanın doğrudan hizmetine giren kültür anlayışları ile bilimin ortaya koyduğu temel doğruları birbirinden ayırmak durumdayız. Bu yapılamazsa, yalnız erken devir değil; daha parlak görünen klasik devirler bile anlaşılmağa hale gelir.

Öncelikle şu belirlemeyi yapmakta yarar var ki, tarihi anlamda Türk kabul edilen toplulukların büyük kısmının ilk yurdu (ana yurdu) kesinlikle Anadolu'nun dışındadır. Sonradan Anadolu'yu Türkleştiren kavimlerin 11.yüzyıldan önceki hayatları, Sibiryâ stepleriyle, Kuzey Çin, Tibet ve Hazar-Ural hattıyla çevrili Orta Asya adlı büyük coğrafi bölgenin tarihi ile çok yakından ilgilidir (5). Anadolu'ya geliş, bazı yazarlara göre daha antik çağlarda, hatta tarih öncesi çağlarda başlamış, bu efsanevi göç olgusunun son dalgaları 11.yüzyılın sonunda kesin ve siyasal bir kimliğe bürünerek yeniden Küçük Asya'nın kapılarına dayanmıştır. Buna göre Anadolu'ya bir tek göç olmamış, kesin tarihi bilinmeyen çok erken devirlerden yakın çağlara kadar uzanan bir dizi göçler olmuştur (6). Uzun süren bu göç olgusu içinde M.S.1071 yılı sadece sembolik bir anlam taşımakta, Yakın Doğu'nun jeo-historik tablosunu değiştiren bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. D.Kuba'nın da yer yer değinerek isabetle belirttiği gibi, Anadolu'yu Türk yapan göçebe toplulukları (7) kavramı, Oğuzların Küçük Asya'nın sanat tarihini kökten değiştirebilecek kadar güçlü bir manivela olduğunu anlatır, yeni gelenlerin geliş yönü ve doğrultusunda belirler.

Atlı kültürler veya bozkır kültürlerini Asya Türklerin kültür ve sanat tarihi açısından değerlendirirken, bu kavramları, her devir için geçerli, ölçsüz bir genelleme içinde tutmak araştırmacıları hatalı sonuçlara sürükleyebilir. Nasıl ki, As-

ya'da yaşayıp pirinç yiyen her insan Çinli değilse, her ata bînen de Türk sayılmaz. İskit, Saka, Sarmat, Masaget ve Kimmer adıyla bilinen kavimler şöyle dursun, Moğolların bile ne ölçüde Türk oldukları tartışılmalı hale gelmiştir. Geçen yüzyılın yayınlarında bu kavimlerin hepsi de tatar genellemesi içinde gözönünde alınmış, Türkler de bu büyük topluluğun bir üyesi sayılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, erken devir Türk sanatını kavramaya çalışırken dikkatle irdelenmesi gereken hususlardan biri de; Türklerin, Asya enternasyonalindeki yerini her evrim basamağında yeniden belirleyebilmektir.

Yukarıda işaret etmeye çalıştığımız kuramsal yaklaşımların, sanat kronolojisi bakımından anlaşılır ve somut bir tabloya dönüştürülebilmesi, erken devir çerçevesi içine giren arkeolojik kültür çevrelerinin hangi sırayı izlediğini doğru tesbit edebilmekle mümkündür. Tarih geleneği Hun, Göktürk ve Uygurların kültürlerini topluca aynı başlık altında anlatır. Bu devrelerin birbiriyle olan genetik bağlantısını bilinen metotlara göre yerli yerine oturtmak her zaman bir problem olarak karşımıza çıkmıştır. Alfabe, yazı ve dilin kullanımını esas aldığımızda, bu devrelerin hepsi de bilinen tarih çağlarına katılmaktadır. Hunlara ait, uzun, bilgi verici ve anlamlı metinler henüz gün ışığına çıkmamış olmakla birlikte, bu toplumun runik yazıyı kullandığına dair izler vardır. Kurgan buluntularında ve Doğu Avrupa'ya inen Hun topluluklarına ait kalıntılarda bu yazıyla anlatılan bazı satırlar yer almaktadır. Daha sonraki Göktürk metinlerinin edebi yapısı da, runik yazılı Türkçe metinlerin birkaç yüzyıllık deneme ve evrim sonunda gelişerek yazıtlarında görülen düzeye ulaştığını açıkça göstermektedir. Buna göre, Göktürklerin kullandığı runik yazılı Türkçe metinlerin daha önce Hunlar tarafından kullanılarak geliştirildiği söylenebilir.

Çin kaynakları, Göktürkler için "ataları olan Hunlar gibi" ifadesini kullanır. Bu belirleme ve kültür yapısındaki yakın benzerlikler, aradaki birkaç yüzyıllık karanlık devreye rağmen, her iki siyasi yapının etnik bağlantısını ima etmektedir. Göktürk çağı ve onu izleyen 700-1000 yılları Avrupa ve Yakın Doğu tarihi için de erken devre sayılır. Bizans'da 900-1000 yılları arasında parlak bir devre yaşanmakta, ikonoklast hareket sona erip, yeni fetihlerle imparatorluk tekrar genişlemektedir (8). Bu devre de her iki devlet birbirini tanımakta, Bizans elçileri vasıtasıyla Göktürkler hakkında bilgi veren notlar bulunmaktadır. Kısmen yerleşik kültür yaşanmakla birlikte bu devreye ait Göktürk kültürü fazlaca bilinmemektedir. Uzunca ve anlamlı metinler veren yazıtlarda rastlanan bilgiler siyasi yapı, bazı kurumlar ve isimleri içermektedir. Balballarla temsil edilen heykel veya hatıra taşı dikme geleneği en önemli sanat malzemesini vermektedir ki, bu geleneğe geç dönemlerdeki etkilerini Doğu Avrupa'ya inen topluluklarda 11. ve 12. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Balballardaki anatomik yorum tarzı, insan figürüne realist bir tavırla yaklaşmak isteyen bir heykel sanatının oluştuğunu göstermekten çok; öteden beri portre karakterini araştırmayan, donuk ve her konumda şematik bir figür anlayışının mevcut olduğunu anlatıyor. Bu sanatın, giderek Yunan veya Rönesans heykeline benzer bir form anlayışına dönüşebileceğini tahmin etmek güçtür. İslâmiyetin yayılması zaten böyle bir gelişmeye fırsat tanımayacak kadar hızlı ve geniş olmuştur.

Türk sanatının erken devri Uygur bölgesinde değişik bir yön kazanır. İslâmiyetin Yakın Doğu'da güç kazanıp kendine özgü bir sanat anlayışı ile ilk adımları atmaya başladığı dönemle çağdaş olan Uygur kültüründe Maniheizm ve Budizm'in yaygın inanç sistemi halini alması, tarıma ve ticarete dönük hayat tarzı, şehircilik ve mimari, duvar resimleri, minyatür ve hatta gelişmiş bir heykel sanatının ortaya çık-

miş olması önemli gelişmelerdir. Ancak her şeyden önemlisi, bu devreye ait çok sayıda yazılı belgenin ele geçmesi önemlidir.

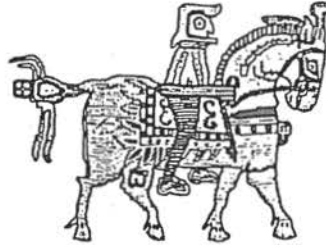
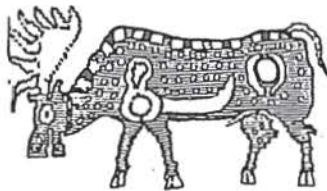
Yukarıda özetlediğimiz bütün devreler, göçebe, yarı göçebe ve yerleşik toplum yapıları, sanat gelenekleri açısından sonraki dönemlere, Selçuklu ve Osmanlı devresine farklı zenginlikte kaynaklar veren alt yapıyı oluştururlar. Herşeye rağmen bu alt yapı temel felsefe bakımından yüksek düzeyde ve yaygın bir değişimi sağlayamamıştır. Türk sanatının yeni bir yön ve doğrultu kazanması, ancak ve ancak İslâmiyet'in Asya'ya uzanmasıyla yani Karahanlı devletinin ortaya çıkışıyla birlikte sözkonusu olur (9).

Erken devirde, bir başka deyimle islâmi inançların henüz sanat üzerinde etkisini göstermediği dönemlerde, Türk sanatının ana tematik eğilimi zoomorfiktir. Daha çok hayvan ve fantastik yaratıklar dünyasına yansıyan canlılık, konuları bakımından bitip tükenmeyen bir çekişme, kazanma ve kaybetme kavramlarını da beraberinde getirerek resimleşir. Hayvan figürleri, doğada görülen karakteristik hareketleri içindiyken bile, bilinen organik güçlerinin ötesinde, iç ürpertici bir ruhlar mücadelesi halinde sahnelenir, ele geçen bozkır malzemesi üzerinde bu izlenim titreşir. Asıl anlatılmak istenen, insanın, sınırsız isteklerine ulaşmak üzere sonsuz zannedtiği enerjisini kullanması, büyük ve bilinmeyen güçler karşısında direnen bu enerjinin hayvanlar tarafından temsil edilmesidir. Erken devir Türk sanatının büyük coşkularını sanata geçiren üslup, bu yüzden "hayvan üslubu" adıyla anılmaktadır. İşte bu üslup İslâm'la tanışıp, bu yeni inanç sisteminin içine girince, hayata ve insana dair bütün ilişki ve kavramların bir başka türlü olduğunu anlar ve hızını kaybeder. Yeni inanç sisteminin mesajına kulak vermek üzere yavaşlar ve durur. Ruhlar, cinler, periler ve totemlerden kurtulup, tek Tanrı'ya teslimiyetin örtüsü altına girmiş, bir bakıma teslim olarak kurtulmuştur. Yeni inanç, akla gelebilecek her türlü soruyu cevaplandırmakta, bir denge ve diyalektik konumla ortaya çıkmaktadır. Böylece sanat motiflerindeki hareket de sadece geometrik kurallara göre ilerleyebilir. Türklerin bu yeni

disipline girmekte bir hayli zorluk çektikleri düşünülebilir. İran ve Anadolu Selçuklularının sanatında görülen kararsızlık, özellikle figürlerdeki tutukluk ve matlaşma, silinmekte olan eski inançların hatıralarını devam ettirme hususundaki ısrar ve direnç gösterir. Herşeye rağmen hayvanlı üslup bir anda taş kesilir; bu yeni sistemin zaferidir.

Din değiştirme olayı ile birlikte, yeni başlayan ve kaybolup gidenler, büyük sarsıntılarla birlikte, sanatta önemli bir dönüşüm noktasına geldiğini göstermektedir.

Bir hayli karmaşık ve geniş kültür tabakalarını içeren Anav.(Türkmenistan'da Aşkabad şehri yakını) höyüklerinde günışığına çıkarılan kültürler hariç tutulsa bile, Türk sanatının erken devrelerini, adı kaynaklara geçmemiş kavimler tarafından paylaşılan bir ön devreye oturtmak mümkündür. M.Ö.3000 ile 700 yılları arasında tarihlenen ve arkeolojik buluntu merkezlerine göre adlandırılan Afanasievo Andronovo ve özellikle Karasuk adıyla bilinen kültürleri, erken devreyi hazırlayan prehistorik alt yapı olarak görmek durumundayız. Çünkü, balbal türünde taş dikme, ölü gömme geleneği ve hayvan üslubu tipinde şekil kazanmış ilk sanat eserlerini bu dönemlerde görmekteyiz. O halde, Türk sanatının erken devri, bu toplumun büyük kitleler halinde islâmlığı kabul ettiği yıllara kadar dayanır. Ancak unutulmaması gereken husus, bu kabul olayının çok kesin bir tarih taşımadığı, farklı bölge ve boylar arasında her defasında yeniden ele alınması gereken gecikmelerin olabileceği hususudur. Buna göre, erken devir, kronolojik sınırları kesinleşmiş bir tarihi devre olmaktan çok, üslup karakteriyle beliren, yerine göre birkaç yüzyıl ileri-geri hareket edebilen ama yine de ağırlığı M.S. 10.yüzyılın gerisinde kalan bir devredir.

1) Türk topluluklarının değişik nüfuslu asker grupları halinde Emevi ve Abbasi Sultanlarının hizmetine alındığı, buna göre 8. yüzyıldan itibaren bazı kütelerin İslâmlığı kabul etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Bkz.H.D.Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2154, İstanbul. 1976.

2) Milattan önce 4000 yıllarından milattan sonraki 6.yüzyıla kadarki devrenin kronolojik yapısı için bkz.T.Tarhan, "Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi" *Tarih Dergisi*, S.24, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul. 1974, s., 17-32.

3) İlk kez "Die Türken und das Problem der mittelasiatischen Kunst" başlığı ile 1927'de yayınlanan eser, 1930 yılında Türkçeye tercüme edilerek *Türkiyat Mecmuası* (c.III,1933,s.,1-80)'nda tekrar yayınlanmıştır.

4) Strzygowski,J. "Türkler ve Şimali Asya Sanatının Buz Devrindeki Menşei" *Ülkü*, S.49, C.IX, Mart, Çev: C.Köprülü-Nusret, Ankara.1937, s., 11-25.

5) Kuban, D., *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul. 1965, s.23.

6) Viyanalı Dr.Kverdiç'in ortaya attığı Güneş-Dil Teorisi'ne göre şekil kazanan görüşler Türkiyede de yankılanmış; Hitit ve Sümerlerin, Yakın Doğu'ya inen Türklerin ataları olduğu görüşü tereddütsüzce savunulmuştur. Bu tez için bkz. Ş.Günaltay, "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikaların Mahiyeti ve Tezin Kati Zaferi" *Belleten*, c.III. S.7/8, Temmuz, Ankara. 1938. s., 337-365.

7) Kuban,D., *Sanat Tarihimizin Sorunları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul. 1975, s.47

8) Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: F.İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayını, XI.Dizi-Sa.7, Ankara.1981, s., 197-276.

9) Esin,E., "Türk Sanat Tarihinde Karahanlı Devrinin Mekki" *VI.Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961*, Tebliğler, Ankara. 1967, s., 100-130.